

УДК 347.9:343.1]-053.6(477)

Г. О. Бабенко

ORCID: 0000-0001-9305-0901

О. Г. Костроміна

ORCID: 0000-0002-9471-237X

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті досліджується правовий статус неповнолітніх осіб у цивільному та кримінальному судочинстві України крізь призму міжнародних стандартів, зокрема Керівних принципів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Авторки аналізують чинні норми ЦПК України та КПК України, висвітлюючи проблему надмірної «представницької» моделі, яка нерідко призводить до звуження процесуальних прав дитини та перетворення її на пасивний об'єкт захисту. Особлива увага приділяється праву дитини на безпосереднє отримання інформації про хід справи та можливості самостійного вибору правової допомоги. На основі проведеного порівняльного аналізу галузей права обґрунтовано необхідність переходу від формального підходу до реального забезпечення участі неповнолітніх у системі правосуддя з урахуванням їхнього рівня зрілості та психологічних особливостей.

Ключові слова: неповнолітня особа, процесуальний статус, правосуддя, дружнє до дітей, цивільний процес, кримінальне провадження, законний представник, найкращі інтереси дитини, право на інформацію, правова допомога.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-31-37

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови правової держави особливої актуальності набуває питання захисту прав і забезпечення інтересів неповнолітніх, що зумовлено специфікою їхнього психофізіологічного й соціального розвитку. Забезпечення найкращих інтересів дитини, як того вимагає Конвенція про права дитини та Закон України «Про охорону дитинства», має бути пріоритетом для всіх органів влади, зокрема й суду. Важливим кроком у цьому напрямі стало схвалення Кабінетом Міністрів України 14 липня 2025 р. «Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року». Цей документ визначає напрями для створення системи правосуддя, яка б повною мірою відповідала потребам неповнолітніх та мінімізувала ризики їх повторної травматизації під час судових процедур (Кабінет Міністрів України, 2025).

Реалізація концепції «правосуддя, дружнього до дітей» передбачає адаптацію судових процедур у цивільному та кримінальному процесі до потреб неповнолітніх, гарантуючи їм право на участь, розуміння судового розгляду та належний правовий захист. Враховуючи міжнародні стандарти, аналіз національного законодавства дозволяє виявити низку проблемних аспектів і колізій, які потребують удосконалення для забезпечення реальної, а не формальної участі дитини в системі правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання процесуального статусу неповнолітніх та впровадження концепції правосуддя, дружнього до дітей, перебувають у центрі уваги багатьох українських і зарубіжних правників. Фундаментальне значення для розробки цієї теми мають міжнародні акти, зокрема Конвенція про права дитини та

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, які визначають стандарти адаптації судових процедур до потреб дитини. Окремі аспекти захисту інтересів дітей у цивільному процесі ґрунтовно досліджували такі вчені, як Г. Гаро, яка акцентує на забезпеченні найкращих інтересів дитини у цивільному провадженні (Гаро, 2020), та Т. Водоп'ян, що аналізує особливості реалізації права на правову допомогу дітьми в цивільному процесі України (Водоп'ян, 2018). Проблема самостійного доступу неповнолітніх до правової допомоги та обмеження їхньої процесуальної волі діями законних представників також була предметом наукових дискусій у працях інших українських фахівців. Водночас, попри наявність значної кількості напрацювань, порівняльний аналіз процесуального статусу дитини одночасно у цивільному та кримінальному судочинстві з урахуванням останніх змін у законодавстві та міжнародних практик потребує подальшого комплексного дослідження.

Мета статті полягає у проведенні комплексного наукового аналізу правового статусу неповнолітніх осіб у цивільному та кримінальному судочинстві України для обґрунтування необхідності переходу від формального підходу до реального забезпечення участі дитини в системі правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яка правова держава опікується станом захищеності прав і свобод її громадян, особливо такої їх категорії як неповнолітні, що обумовлено, перш за все, особливостями їх соціального, біологічного, фізіологічного та психологічного розвитку. Одним із головних положень, регламентованих Конвенцією про права дитини, є положення про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, адже діти мають право на особливе піклування і допомогу (Конвенція про права дитини, 1989). Крім того, дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження, що зазначено в Декларації прав дитини (Декларація прав дитини, 1959). При цьому, в розумінні Конвенції про права, дитини дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше (Конвенція про права дитини, 1989). Такі ж норми містить і Закон України «Про охорону дитинства» (Закон України «Про охорону дитинства», 2001). Отже, зазначені керівні положення щодо особливого правового захисту з боку держави повинні застосовуватися до всіх неповнолітніх.

Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року під час 1098-го засідання заступників міністрів, посилаючись на необхідність забезпечення ефективної реалізації існуючих обов'язкових норм, що стосуються прав дітей, відзначаючи існуючі перешкоди для дітей в системі правосуддя, такі як, серед іншого: неіснуюче, часткове або умовне законне право на доступ до правосуддя, різноманітність і складність процедур, можлива дискримінація за різними ознаками, було прийнято Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (далі - Керівні принципи). Ці принципи було прийнято як практичний інструмент для держав-членів у процесі адаптації їх судових і позасудових систем до конкретних прав, інтересів і потреб дітей та закликала держави-члени забезпечити їх широке розповсюдження серед всіх органів, відповідальних або іншим чином причетних до прав дітей в судочинстві.

У розумінні Керівних принципів термін «правосуддя, дружнє до дітей» відноситься до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективно здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, беручи до уваги принципи, перераховані далі, і з

належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи. Це, зокрема, правосуддя, яке доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та націлене на задоволення потреб і прав дитини, яке поважає права дитини, в тому числі права на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі та гідності (Керівні принципи Ради Європи, 2010).

Зазначені положення знайшли своє втілення у багатьох нормативно-правових актах, серед яких і Цивільний процесуальний кодекс України (далі - ЦПК України). Так, згідно з положеннями чинного ЦПК України неповнолітні особи можуть брати участь в процесі безпосередньо як учасники справи (сторони, треті особи), або в якості осіб, інтересів, яких стосується справа, спір (зокрема, але не виключно, у сімейних спорах, житлових тощо). Неповнолітня особа, що бере участь у провадженні як учасник справи, наділена комплексом процесуальних прав та обов'язків, передбачених ЦПК України, які має також і будь-яка повнолітня особа - учасник справи (ЦПК України, 2004).

Водночас, ст. 45 ЦПК України «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи» визначає, що додатково малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права: 1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; 2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; 3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Цією ж статтею передбачено, що суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення та суд також сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ЦПК України, 2004).

Як бачимо з назви ст. 45 ЦПК України, вона повинна забезпечувати додатковий захист прав неповнолітніх під час розгляду справи з урахуванням їх психологічних та вікових особливостей, натомість за своїм змістом її положення не лише дублюють деякі права, передбачені для всіх учасників справи, наголошуючи на тому, що реалізувати їх можна лише через законних представників, але й подекуди допускають певне звуження цих прав. Так, зокрема, процесуальне право отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд, передбачене п. 2 ч. 1 ст. 45 ЦПК України, є, на наш погляд, проявом звуження прав неповнолітніх учасників процесу, оскільки позбавляє їх можливості бути безпосередньо повідомленими, поряд з іншими учасниками, про справу. Це також вбачається зі змісту окремих положень Керівних принципів, які визначають, що з моменту першої участі в системі правосуддя або інших компетентних органів (наприклад, поліції, імміграційної, освітньої, соціальної та медичної служб) та протягом усього цього процесу, діти та їхні батьки повинні невідкладно отримувати належну інформацію. При цьому, інформація та консультації повинні бути надані дітям з урахуванням їх віку та ступеня зрілості, мовою, яку вони можуть зрозуміти та з урахуванням статевих та культурних особливостей. Цими ж Керівними принципами передбачено, що як правило, як дитина, так і батьки або законні представники повинні безпосередньо отримувати інформацію. Надання інформації для батьків не повинно бути альтернативою повідомленням інформації для дитини (Керівні принципи Ради Європи, 2010).

Ще одним проявом звуження прав неповнолітніх учасників процесу може бути

також положення про те, що права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом (законні представники), які можуть доручати ведення справи в суді іншим особам (ст. 59 ЦПК України). Частина 2 ст. 47 ЦПК України також передбачає, що неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи (ЦПК України, 2004).

У свою чергу, положення Керівних принципів говорять про можливість дітей мати право на власного юрисконсульта та представництво від свого імені під час судового розгляду, в якому є або може бути конфлікт інтересів між дитиною і батьками або іншими зацікавленими сторонами; мати доступ до безкоштовної юридичної допомоги на таких самих або більш поблажливих ніж для дорослих умовах. Діти повинні розглядатися в якості повноцінних клієнтів зі своїми правами, а адвокати, що представляють інтереси дітей, повинні доносити думку дитини (Керівні принципи Ради Європи, 2010). Отже, чинний ЦПК України не передбачає можливості неповнолітньому самостійно обирати собі представника з метою отримання правової допомоги. Питання про те, що неповнолітні мають самостійне право на правову допомогу і воно не повинно ставитися в залежність від бажання на укладення такого договору з боку законних представників, було і є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців (Водоп'ян, 2018; Гаро, 2020), що також доводить його актуальність.

Перспективи вирішення цієї проблеми окреслені у Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року (Кабінет Міністрів України, 2025). Стратегія передбачає розширення доступу неповнолітніх до безоплатної правничої допомоги та розвиток інституту спеціалізованого представництва, що має на меті забезпечити дитині статус повноцінного клієнта, а не лише об'єкта захисту з боку законних представників.

Дослідження правового статусу дитини було б неповним без аналізу кримінального процесуального законодавства, де рівень захисту прав неповнолітніх має бути максимально високим через значний ризик обмеження їхньої особистої свободи. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК України) містить спеціальну главу 38, яка регламентує особливий порядок провадження щодо неповнолітніх (КПК України, 2012). Проте, як і в цивільному судочинстві, тут існують певні розбіжності з Керівними принципами Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

На відміну від цивільного процесу, де неповнолітній може діяти особисто у певних категоріях справ, у кримінальному провадженні участь захисника є обов'язковою з моменту встановлення факту неповноліття. Це є важливою гарантією, проте, як уже зазначалось, дитина часто залишається пасивним об'єктом захисту, а не активним учасником.

Міжнародні стандарти наголошують на повазі до приватного життя дитини. У кримінальному процесі це реалізується через закриті судові засідання, що є більш прогресивним підходом порівняно з цивільним судочинством, де подібний захід вимагає окремого обґрунтування.

Аналогічно до зауважень щодо ст. 45 ЦПК України, у кримінальному процесі також існує проблема «фільтрації» інформації через дорослих. Керівні принципи вимагають, щоб надання інформації батькам не було альтернативою повідомленню самої

дитини. КПК України має чіткіше закріпити обов'язок слідчого чи судді роз'яснювати права дитині мовою, яку вона може зрозуміти.

Як і в цивільних справах, суд у кримінальному провадженні повинен сприяти створенню умов для здійснення прав дитини з урахуванням її віку та психологічних особливостей. Це включає використання спеціальних методик допиту (наприклад, «зелена кімната»), що відповідає ідеї правосуддя, адаптованого до потреб дитини. Затверджений у 2025 році операційний план заходів з реалізації Національної стратегії прямо передбачає масштабування кращих практик (зокрема методик "зеленої кімнати" та моделі "Барнахус") на всю територію України (Кабінет Міністрів України, 2025). Це корелює з вимогами Керівних принципів Ради Європи щодо створення середовища, яке б не залякувало дитину, а сприяло встановленню істини в безпечних для неї умовах.

Висновок. Аналіз обох галузей права свідчить про спільну проблему - надмірну «представницьку» модель, де голос дитини часто підміняється позицією законних представників. Для досягнення стандартів «правосуддя, дружнього до дітей», необхідно: 1) забезпечити дитині право на безпосереднє отримання інформації про стан справи; 2) розширити можливість самостійного вибору правової допомоги; 3) усунути дублювання та звуження прав, що наразі спостерігається у процесуальних кодексах.

Бібліографічний список:

- Водоп'ян, Т. В., 2018. Особливості реалізації права на правову допомогу дітьми в цивільному процесі України. *Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 16 травня 2018 р.)*. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. С. 24-27.
- Гаро, Г. О., 2020. Найкращі інтереси дитини у цивільному провадженні. Х.: Фактор. 96 с.
- Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text>.
- Закон України Про охорону дитинства від 26.04.2001 р. № 2402-III. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>>. (Дата звернення 16.04.2026).
- Закон України Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>>.
- Закон України Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>>.
- Кабінет Міністрів України, 2025. Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>>.
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 року. Доступно: <<https://rm.coe.int/16804c2188>>.
- Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021>.

References:

- Vodopian, T. V., 2018. Osoblyvosti realizatsii prava na pravovu dopomohu ditmy v tsyvilnomu protsesi Ukrainy. Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv u tsyvilne ta hospodarske sudochynstvo Ukrainy: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (m.

- Kyiv, 16 travnia 2018 r.). K.: NDI pryvatnoho prava i pidpriumnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAprN Ukrainy. S. 24-27. (in Ukrainian).
- Haro, H. O., 2020. Naikrashchi interesy dytyny u tsyvilnomu provadzhenni. Kh.: Faktor. 96 s. (in Ukrainian).
- Deklaratsiia prav dytyny, pryiniata rezoliutsiieiu 1386 (KhIV) Heneralnoi Asamblei OON vid 20 lystopada 1959 roku. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text>. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro okhoronu dytynstva vid 26.04.2001 r. № 2402-III. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>>. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>>. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>>. (in Ukrainian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy, 2025. Natsionalna stratehiia zakhystu prav dytyny u sferi yustytzii na period do 2028 roku Skhvaleno Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 lypnia 2025 r. № 708-r. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>> (in Ukrainian).
- Kerivni pryntsyipy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddia, druzhnoho do ditei, pryiniati 17.11.2010 roku. Dostupno: <<https://rm.coe.int/16804c2188>>. (in Ukrainian).
- Konventsiiia pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021>. (in Ukrainian).

Babenko H. O.

Kostromina O. H.

CURRENT PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVING THE PROCEDURAL STATUS OF MINORS IN CIVIL AND CRIMINAL JUSTICE OF UKRAINE

The article provides a comprehensive scientific analysis of the legal status of minors within the civil and criminal justice systems of Ukraine, evaluated through the lens of fundamental international standards, specifically the Council of Europe Guidelines on Child-Friendly Justice . The authors conduct a detailed examination of the current provisions of the Civil Procedure Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine, identifying significant systemic gaps that hinder the effective protection of children's interests . A central focus of the study is the critique of the prevailing "representative" model of justice, which often marginalizes the child's voice. The authors argue that this model frequently leads to an unjustified narrowing of procedural rights, effectively transforming the minor from an active subject of law into a passive object of protection and oversight by adults.

Particular emphasis is placed on the necessity of ensuring a child's autonomous right to receive clear and age-appropriate information regarding the progress of their case directly, rather than solely through legal representatives . Furthermore, the article explores the problematic aspects of legal assistance, highlighting that minors are currently deprived of the opportunity to independently choose their counsel, making their right to defense entirely dependent on the will of their parents or guardians . Based on a comparative interdisciplinary analysis, the authors substantiate a conceptual transition from a formalistic procedural approach to a more substantive and inclusive involvement of minors in the justice process. This proposed evolution advocates for the mandatory consideration of a child's psychological maturity and the implementation of specialized, child-oriented procedural conditions, such as the "green

room" interrogation techniques, to ensure that the justice system is truly adapted to the unique needs and rights of the child .

Keywords: minor, procedural status, child-friendly justice, civil process, criminal proceedings, legal representative, best interests of the child, right to information, legal assistance.

Статтю було подано / The article was submitted	05.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	21.04.2026